

Rádlovo pojetí národa

Jan Sokol

Cílem tohoto skromného příspěvku je vyjasnit vztahy mezi jazykem, národem a státem. I když si musí všimnout některých historických jevů, zejména novověkého vývoje státu, není historický, nýbrž rád by byl filosofický. Nepůjde v něm o kritiku minulého, ale o orientaci v přítomném vzhledem k budoucímu. Nepůjde v něm tedy vlastně ani o Emanuela Rádla.

Vztah k Rádlovi je zde dvojitý. Jednak jsem právě u něho už před lety našel nejostřejší formulaci určitého pojetí vztahu jazyka, národa a státu, na něž pak navázalo několik dalších českých myslitelů, zejména Jan Patočka. Hodí se tudíž i mně jako odrazový můstek k věcné kritice tohoto pojetí. A za druhé se mi zdálo, že právě takovým navázáním mohu nejlépe vyjádřit svůj obdiv k tomuto prorockému mysliteli. Pokuším se o tomto tématu přemýšlet v Rádlově duchu, „s Rádlem proti Rádlovi“, abych parafrázoval právě Patočku.

Zejména v letech po první světové válce působil Rádl spíš jako prorok než myslitel, snad také pod vlivem závratného dojmu z Masarykova politického úspěchu. Tato prorocká role spočívala pro Rádla zejména v kritice a polemice, která jej přirozeně nutila vyjadřovat své názory lapidárně a radikálně, aniž by každé slovo odvažoval na lékárnických váhách. Právě polemika jej občas zavedla někam, kam možná ani sám nechtěl: některé problematické názory, které chci kritizovat, převzal zřejmě od svých odpůrců. Pro můj účel by nemělo žádný smysl hledat v jeho výrociích nejasnosti a rozpory, kterých je tam jistě dost. A bylo by trapné nějak využít „výhody později narozených“, kteří jen díky tomu už vědí, co Rádl začal tušit až v posledních letech svého života. Jak řečeno, nejde o Rádla, ale o politický význam jazyka.

Velmi sevřené vyjádření Rádlova názoru na vztahy mezi jazykem, národem a státem lze najít ve čtvrté kapitole prorocky polemické knihy „Válka Čechů s Němci“, na niž se také omezím. Na tyto formulace pak navázal také Patočka, například ve známé stati „Dilema v našem národním programu – Jungmann a Bolzano“ z roku 1968.¹ Oba při tom vedla i dodnes krajně důležitá starost o česko-německé smíření, o hledání východiska z domněle fatálního konfliktu sousedících národů. Patočka Rádlu spojil s Bolzanem a postavil proti „jazykové koncepci“ Jungmannově. Následující kritika se tedy opírá o výroky Rádlovy a do jisté míry se týká i Patočky, ne však utopického racionalisty Bolzana, který se ve jménu humanity jen příležitostně zastává slabšího „kmene“.

Také Rádl si svého odpůrce personifikuje a polemiku soustřeďuje na Herdera,² který skutečně hrál v českém obrození významnou úlohu. Postoj, který Rádl sám zastává, označuje jako „západní“ a vůči pojetí „Herderovu“ jej vymezuje čtyřmi antitezemi:³

Herderův národ je přirozeným pokračováním rodiny a kmene;
Západní národ je společnost svobodných občanů, loajálních k zákonům, které si dali.

H.: národ je založen biologicky a na rasových instinktech;

Z.: národ je založen politicky a na rozumu.

H.: národ je vytvořen přírodou a je tedy pro člověka osudem;

Z.: národ je dílem lidí, pokoušejících se o nejdokonalejší organizaci společnosti.

H.: kmen je podstatou národa;

Z.: kmen je materiálem pro vytvoření národa.⁴

Toto rozlišení se velice podobá vlivnému a dodnes v sociologii užívanému rozlišení na „organickou“ či rostlou *Gemeinschaft* a uvědomělou či smluvní *Gesellschaft* (anglicky *community a society*), které zavedl o padesát let dříve německý sociolog Ferdinand Tönnies. Rádl se od Tönniese liší ve dvojitým ohledu. Zatímco Tönnies prostě rozlišuje dva typy organizace lidských společenství, Rádl oba koncepty ostře hodnotí a soudí: jedno je zastaralé a romantické, druhé pokrokové. Pro nás je však ještě významnější druhý rozdíl. Zatímco Tönnies hovoří o určitých typech uspořádání, Rádl spojuje ten první

¹ Patočka, Jan: *O smysl dneška*. Mladá fronta 1969, s. 87–104.

² „Pozor na Herdera!“, s. 25. (Není-li uvedeno jinak, cituji podle Rádl, E.: *Válka Čechů s Němci*, vyd. Melantrich 1993.)

³ Podobné rozlišení amerického krajana H. Kohna kritizuje Hroch, M.: *V národním zájmu*, LN Praha 1999, s. 10.

⁴ U Rádlu vesměs zdůrazněno kurzívou, s. 173.

s jazykem. Tím vlastně přijímá názor obrozenců i Herdera, který ovšem o jazyce uvažoval daleko jemněji a propracovaněji. Jeho pozoruhodné pojednání *Vom Ursprung und Wesen der menschlichen Sprache* (1770) se však u nás patrně nečetlo a všichni se odvolávají jen na jeho protiosvícenskou a protiracionalistickou filosofii dějin. Ve spise o jazyku Herder především vyvrací představu o prozřetelnostním původu jazyka a na rozmanitosti jazyků ukazuje jeho svébytnou, ale jednoznačně kulturní povahu.

Rádl naopak jazyk bez váhání spojuje s „krevním příbuzenstvím“, kmenem a „rassou“ a pokládá obojí za „přírodní poměry“ a dokonce za „síly biologické“.⁵ Abychom mu ovšem nekřivdili, musíme vzít ohled na zvláštní význam, který Rádl dává pojmu „přírodní“. „Kmen je *přírodní* jednota lidu, sjednoceného původem (krevním příbuzenstvím), zvyky, náboženstvím, kulturou, snad i pohlavím; slovem „přírodní“ rozumíme, že členové kmene *neustanovili sami* (za nějakým účelem) tuto jednotu, ani si nekladou počet z toho, *proč a pokud* jednotným kmenem jsou a chtějí být.“ (s. 164.) Rádl tedy v duchu antické dichotomie mezi *FYSEI* a *THESEI* zahrnuje pod „přírodu“ všechno to, o čem současní lidé nemohou nebo nechtějí sami vědomě rozhodnout a dohodnout se, co nepatří do Kantovy „říše svobody“.⁶ Kultura, jazyk i náboženství se tak dostává do jednoho pytle s „krevním příbuzenstvím“ a „rasou“.⁷

⁵ Tak slovanské liturgie pokládá za pouhý projev „... orientální slabosti myšlenkové vůči přírodním poměrům, jakými jest i jazyk.“ (S. 31) Jinde shrnuje česko-německé konflikty takto: „Rassové antipatie, tj. v podstatě *síly biologické*, se staly silou ženoucí u nás tam, kde lid měl jíti *za ideálem*.“ (Kurzíva E. R., s. 75.) Naproti tomu na s. 148 ovšem rozlišuje „kolektiva, daná jednak přírodou (ženy, děti, rasy), jednak kulturou (církve, kmeny) ...“, jimž patří stejná ochrana jejich lidských práv.

⁶ Radikalnost této Rádlovy dichotomie nelze ovšem vysvětlit jen Kantem, ani odvodit z Masarykova moralismu. Úplná absence společenských kategorií asi souvisí s dobovou skepsí vůči institucím (srv. Rádlovo pochopení pro anarchismus), domnívám se tu však číst i ozvěnu pozorné Rádlovy čtyry Nietzscheho. Pocitu akutního ohrožení nihilismem se i Rádl brání patetickým *vzdorem* „rytířského“ individua, jak o tom *svědčí* např. následující podivuhodný citát: „*Tuto je otázka otázek naší doby: jsem já, jsi ty, jen přelivou vlnou nekonečného moře, zčeřeného větrem – či je tento svět se vším všudy jen náhodou, za níž stojí věčně, absolutně pravdivé moje svědomí, určené patřit v tvář Boží?*“ (S. 116.) Ve své existenciální úzkosti nenachází „já“ žádnou oporu a cítí se jako věčné a absolutní *svědomí zcela samo* vůči *drtivě mocnému a cizímu protějšku: je jím lhostejný nekonečný Vesmír („moře“), anebo „tvář Boží“?* V obou případech je svět *příznačně bez významu a „jen náhodou*“. U Kanta, u Masaryka ani u Herdera tento úzkostný titanismus není. Právě na něm však vyrůstá moderní nacionalismus a ovšem totalitní ideologie; od tud jejich *bezohledná rasance*.

⁷ Ohledně národního obrození se Rádl navíc historicky *mýlí*. Jakkoli to může na první pohled vypadat jako *absurdní*, čeští obrozenci – ostatně *podobně* jako *vzdělání Němci* generace Klopstockovy, Francouzi v dlouhé *querelle des anciens et des modernes* nebo později Štúrovci – skutečně „*sami ustanovili!*“, „*proč a pokud*“ chtějí být *jazykovým* společenstvím, užívat i jako *vzdělanci* národní jazyk a *moderní český* národ *tak do* jisté míry

Rádl tedy na jedné straně plným právem odmítá romantickou představu pokrevního příbuzenství a rasy jako podstatného rysu evropských národních společenství, v současné době zcela neudržitelnou. Na druhé straně přehlíží význam všeho toho, co se lidé od dětství samozřejmě učí, než se mohou stát členy dospělých společností, tedy právě toho, co dnešní antropologie rozumí „kulturou“. Jako by přehlédl paradox, že pojetí, které kritizuje, se samo označovalo jako *Kulturnation* (s. 12); místo aby z něj však vyloučil „krevní“ prvky, zahrnul mezi ně naopak i jazyk a celou lidskou kulturu, pokud není vědomě a za nějakým účelem „ustanovena“.

Řekl jsem, že v poválečných letech pod vlivem nečekaného a oslnivého úspěchu Masarykova, pod tlakem úkolů nového státu, působil Rádl spíše jako prorok než myslitel. V tom je jeho velikost i slabost. Dříve než jiní zahlédl a uvědomil si vážnost česko-německého konfliktu a snažil se ze všech sil s ním něco udělat. Proto je jeho „Válka“ tak veliký čin a i dnes stojí za čtení. V zápalu polemiky si však nevšiml chyby ve výchozích předpokladech a zapletl se do těžkých vnitřních rozporů, zejména v otázce jazyka a „národnosti“. Na jedné straně cítí, že Češi zůstávají svým německým spoluobčanům něco dlužni, dokonce se mu zdá, že se sami stávají „žalářníky“ (s. 10) – a chce je vzít v ochranu jako „národnost“. Podobně jako Masaryk a Beneš se chytá klamného příkladu Švýcarska a chtěl by „provéstí odluku národnosti od státu (...) jako organizace vzniklé smlouvou mezi svobodnými a svéprávnými národnostmi.“ (s. 11) „Stát je služebníkem národností, nikoli jejich pánem. (...) Národnost ... je právním subjektem, jenž s jinými právními subjekty vstupuje v smluvní pojem státní.“ (s. 155)

Svobodným „subjektem“ státu najednou není svobodný občan, ale „přírodní“ a jazyková národnost. Politická potřeba si tak vynucuje uznání něčeho, co kantovský osvícenec před chvílí zamítl.⁸ Ten se ale vzápětí zase hlásí o slovo: „Proč český a německý kmen v Čechách nesplynuly v jeden nový útvar s novou jednotnou řečí, jako se stalo v obdobných případech na Západě?“⁹ To je podle Rádla „otázka zásadní důležitosti“ (s. 58). „Proč naši Němci se nesjednotili s domácím obyvatelstvem, jako splynuli

„zkonstruovali“. Jistě ne na zelené louce a libovolně, ale přece. Pro jejich potomky se ovšem tato volba už jevila jako daná, a tedy v Rádlově smyslu „přírodní“. – O konstrukci jednotné lidové italštiny usiloval už Dante, viz pozn. 13.

⁸ Ve stejném smyslu hájí Rádl proti „jednostrannému hospodářskému liberalismu a socialismu“ i „původní kolektivní a duchovní význam“ lidských práv (s. 148). Otázkou právní proveditelnosti, např. vážným problémem oprávněných mluvčích těchto kolektivit, se však nezabývá.

⁹ M. Hroch (cit. d.) přesvědčivě ukazuje, že to je neoprávněná generalizace: velmi podobné poměry lze najít i v „západních“ zemích.

Frankové s Gally, Normanové s Anglosasy, ... proč nepovstala u nás nová jednotná kultura, obsahující asimilované prvky jak germánské, tak slovanské?“ „Oba kmeny žily pouze vedle sebe ... a to se stalo příčinou velkých nesnází.“ (s. 59)

To je diagnóza jistě přesná, jakou ale navrhuje Rádl terapii? Pod tlakem doby navrhuje, jak jsme viděli, ochranu „národnosti“, podle jeho hlubinného platónského přesvědčení by však národnostní a jazykové bariéry měla překonávat (nebo dokonce „asimilovat“) společná „idea“. „Stěhování Němců se zdržeti nedalo, ale ovládnouti se mělo ... ideou, kterou by oba kmeny mohly uznati za svou.“ (s. 75) Politický národ, to jest „lid, zorganizovavší se pod jednou ústavou“ (s. 168), v Čechách nevznikl, protože „... obyvatelstvo ani panovníci neukázali dosti síly, aby vytvořili jednotný lid (rozuměj politicky jednolitý, nikoli jazykově ani dokonce kmenově)“ (s. 169). Naopak, „udržovaly se, bohužel, mechanické předěly ... mezi Čechy a Němci“ (s. 169). Politický národ tak zůstává úkolem, „národ není, ale má být“ (s. 170).

Kudy se k němu dostat? „Předěly“ mezi Němci a Čechy ovšem nebyly nikdy „mechanické“, nýbrž především jazykové. Rádl jako by si neuvědomil, že dokonce právě každá „idea“, která by mohla oba „kmeny“ spojit, musí být nejen vyjádřena a vyslovena, ale všichni by jí také museli rozumět. Jinak řečeno, právě politické jednání svobodných subjektů nutně předpokládá společně srozumitelný jazyk. Ne jako romantický nosič hlubinné národní povahy nebo dokonce něco posvátného, nýbrž jako docela obyčejný komunikační prostředek. Proto je moderní národ z povahy věci také „jazykový“ a představa „politicky, nikoli jazykově jednolitého lidu“ utopická.¹⁰ Právě tady je ovšem třeba oddělit romantický balast, který mohl národy oddělovat a podporovat v jejich šovinismech, od bytostné funkce jazyka, která je nutnou podmínkou lidského sdružování, svobodného politického života a nenásilného řešení sporů. „Mír se děje a ukazuje jako způsoblost ke slovu.“¹¹

Možná, že byl Rádl jen obětí rozšířené iluze multilingvních vzdělanců, kteří se domnívají, že jazyk přece nemůže být problém.¹² Tak je bez dalšího

¹⁰ Přesněji řečeno, myslitelná pouze jako indoktrinace v diktaturách, jež o žádnou dohodu mezi občany nestojí.

¹¹ *La paix se produit comme cette aptitude a la parole.* Lévinas, E.: *Totalité et Infini*, s. XI.

¹² Stejnou iluzi občas trpí zejména anglicky mluvící autoři, kteří se přece vždycky a s každým domluvili – rozumí se, anglicky. Odtud také některé naivní představy o „kosmopolitismu“. Naopak v současném Německu i ve Francii tyto iluze rychle mizí. V tomto ohledu mělo Rakousko, kde se státní úředníci už před sto lety kvalifikovali jak *beider Lausdessa sprachen fähig*, zřetelný náskok.

přesvědčen, že „píše spis tak, aby mohl být čten stejně Čechy jako Němci“ (s. 11), jako by si nevšiml, že jej píše česky. V každém případě je však pochopení nezastupitelné role jazyka klíčem k pochopení řady problémů, s nimiž si Rádl nevěděl rady. Ve „Válce Čechů s Němci“ se důkladně zabývá českou historií a dává si velmi záležet na tom, aby z ní vymýtil nacionalistické pověry 19. století. „Slova ‚Češi‘ a ‚Němci‘ měla v pohnutých dobách husitských jiný smysl než dnes. Nebylo ‚lidu českého‘ ani ‚německého‘ jako uvědomělé politické jednotky; nebylo jazykové otázky, protože nebylo jazykového zákonodárství, nebylo ‚utlačování národnostního‘, protože nebylo programu o tom, že snad celá země má mluvit česky nebo německy. Pojem ‚národnostního boje‘ jest moderní, předpokládá, že existují uvědomělé politické jednotky (národnosti), které zápasí o moc.“ (s. 57)

To je jistě pravda, i když čtenáře musí zarazit nápadné *non sequitur*: Jazyková otázka v současném politickém smyslu asi tenkrát opravdu nebyla, nemohlo to však být proto, že nebylo jazykové zákonodárství, nýbrž jediné naopak. Jazykové zákonodárství nebylo, protože je nikdo nepotřeboval a patrně „nebylo programu o tom, že snad celá země má mluvit česky nebo německy“. Ale proč později obojí vzniklo? V hierarchických středověkých a raně novověkých společnostech bylo jednání o veřejných záležitostech vyhrazeno šlechtě a stavům, které se v krajním případě dokázaly domluvit i jinak než v národním jazyce. Jednací řečí uherského sněmu byla až do roku 1848 latina, na berlínském, vídeňském i petrohradském dvoře se do napoleonských válek hovořilo převážně francouzsky.

Jenže už od 16. století se evropští panovníci snaží nahradit roli šlechty vlastní byrokracií. S utužováním centralizované státní organizace a s nástupem absolutismu vyvstává potřeba státního aparátu, který by se měl dorozumět i s poddanými, s lidem. Pokročilejší západní společnosti „na západ od Rýna“, pro něž Rádl tak horuje, vyřešily tento problém brzy a velmi prostě: násilnou centralizací země. Už ve 13. století dobyl anglický panovník Wales a velkou část Irska a prosadil jednotný jazyk. V albigen-ských válkách se kulturně a jazykově homogenizovala Francie; už ve 14. století nahradila v (pražské) císařské kanceláři dosavadní latinu němčina a počátkem 16. století „sjednotili“ kastilští králové Španělsko.¹³

Rakouští panovníci na problém narazili později, zato však ve velkém rozsahu. Z první poloviny 18. století pocházejí císařské výnosy, svědomitě

¹³ To je odpověď na Rádlovu otázku, jak „by byl možný takový národ jako jsou Angličané, kmenově pocházející z Britů, Anglosasů, Normanů; nebo Francouzi, pocházející z rodin galských a germánských“ (s. 172). Stejně smíšeného původu jsou pochopitelně i jejich jazyky.

tišťené v pěti, šesti jazycích vedle sebe. Na důstojnických školách se koncem 18. století začala učit i čeština. Když se osvícenský dvůr rozhodl řešit věc racionálně, to jest zavést povinné školství a naučit všechny poddané německy, bylo už historicky pozdě. Velké neněmecké „národnosti“, resp. jejich inteligence, pochopily toto racionální opatření jako útok na své identity, jako „germanizaci“ čili s Rádlem řečeno „program“ a postavily se vehementně proti němu. Rakouský císař, i kdyby byl chtěl, nemohl už věc vyřešit násilím. Ještě později se jazykové otázky začal věnovat ruský car a po něm Stalin, jenž se k násilné jazykové homogenizaci odhodlal ještě ve 20. století. Pozdější historie ovšem ukázala, že úspěch byl i v SSSR jen částečný.¹⁴

Naši i jiní obrozenci si v 19. století uvědomili, že stojí na kritickém rozcestí: přesně vytyčili, že vývoj pohyblivé městské a průmyslové společnosti si jazykovou homogenizaci států neúprosně vynutí.¹⁵ Povinné veřejné školství, migrace a urbanizace, vznik „veřejného mínění“, noviny a další masová média a konečně demokracie se stále širší účastí voličů učinily jazyk jako nutný nositel komunikace politickým faktorem číslo jedna.¹⁶ Jako se každý člověk stává dospělým v prostředí určitého „mateřského“ jazyka,¹⁷ může se účastnit politického života také jen v jedné jazykové oblasti. Tu jistě může v průběhu života změnit a může mít i jakési ponětí o tom, co se děje v jiných, ale nakonec do veřejného života nemůže vstoupit jinak než v (určitým) jazyce.

V průběhu novověku se zkrátka politika stala věcí stále širší občanské veřejnosti a na rozdíl od dřívějších dob *věcí diskuse, to jest jazyka a řeči*.¹⁸ Protože souběžně rostl i význam státu a státní organizace, dostal se i stát do daleko těsnější závislosti na jazyce. Politik a představitel státu denně

¹⁴ Nejmenší patrně v pobaltských zemích, nejspíš díky jazykové vzdálenosti; nicméně ani zpětná nacionalizace v těchto zemích nebyla a není bez nesnází. Větší úspěch měla rusifikace na Ukrajině a největší asi v Bělorusku. Revolta ve Střední Asii nebyla v první řadě jazyková, ale náboženská, nesená hlavně Islámem.

¹⁵ M. Hroch hovoří o „trvalém funkčním posunu jazyka“ v souvislosti s modernizací (V *Národním zájmu*, s. 56).

¹⁶ Na politický význam lidového jazyka poprvé výslovně upozornil Dante, když po roce 1303 píše spis *De vulgari eloquentia*, projekt jednotné lidové italštiny jako podmínku politického sjednocení země. M. Baschera (*Dante, le trouveur de sa langue maternelle*. In: Rue Descartes, n. 26, 1999, s. 17–32) při té příležitosti zmiňuje paradox člověka, který chce „vynalézt“ svoji mateřštinu.

¹⁷ Mateřský jazyk, v němž se člověk naučil mluvit a žít na světě, v němž dostal základní kulturní výtavu, má pro každého zvláštní význam, je i podstatnou součástí jeho identity. V poválečné polemice s G. Šolemem to na svém vztahu k němčině pozoruhodně ukazuje H. Arendtová.

¹⁸ Něco podobného prý komentoval lapidárně už Konfucius: „Když byl svět v pořádku, obyčejní lidé nemluvili o politice.“ (Cit. podle Fung Yu-Lan, *Selected Philosophical Writings*, Beijing 1998, s. 609.)

jedná s kolegy, ale hlavně mluví s voliči a k voličům; už jen chybná artikulace tu znamená značný handicap. Pokud mohl středověký panovník přijít do země odkudkoli a lidovou řeč vůbec nepotřeboval, vystačil ještě František Josef I. s pár větami při slavnostních příležitostech. Lze si jej ale představit v televizi, jak mluví k „mým národům“? Jak?

Na tuto zásadní proměnu novověké společnosti a politiky mohla jazyková společenství, Rádlovy „národnosti“ odpovědět jen dvojím způsobem: buď se smířit s tím, že zůstanou etnografickými kuriozitami v jakýchsi rezervacích, anebo se pokusit vybudovat vlastní státy se vším všudy.¹⁹ Něco podobného se možná stávalo i v dávné minulosti, tentokrát ale – asi poprvé – o tom lidé rozhodovali s plným vědomím, oč jde. A nemýlili se. Během 20. století vymizela nářečí a Lužičtí Srbové přežívají v rezervaci. Za posledních sto let se všechny mnohonárodní politické útvary v Evropě rozpadly: Norsko a Švédsko 1905, Turecko a Rakousko po první válce, Sovětský svaz, Jugoslávie i Československo v posledních letech. A i Belgie a Kanada mají se svými jazykovými „kmeny“ velké politické nesnáze. Naši obrozenci, kteří se také vydali cestou samostatné politické existence, museli dohonit, co předchozí generace zanedbaly, dotvořit jazyk, literaturu, školství, vědu i chybějící vrstvy české společnosti. Za sto let se jim to podařilo a mohli si s pokročilejšími Němci v našich zemích začít konkurovat. V obou světových válkách jim navíc přihrálo i štěstí a prozíravost velkých politiků. Po druhé válce jsme se velmi archaickým způsobem zbavili svých konkurentů – a pak zjistili, že „český“ prostor je už zase příliš malý.

Také dnes se rozhoduje, zda se chceme stát etnografickou rezervací, anebo se odvážit konkurovat i spolupracovat v širším, evropském a „globálním“ prostoru. Ten už sice dnes má svoji „lingua franca“, ale politika je stále „národní“ a vázaná na veřejné mínění ve většinovém státním jazyce. Evropské společenství má štrasburský parlament, v něm se ale hovoří devíti jazyky a poslanci se volí zásadně po státech: nikoho zatím ani nenapadlo, že by mohla vzniknout nějaká celoevropská strana. Naopak hospodářství, obchod i věda se rychle „mondializují“ a neuznávají žádné hranice. S nimi se prosazuje jediná lingua franca, angličtina. Starost o svůj jazyk nemají jen Slováci nebo Češi: i Němci a Francouzi s obavami sledují, že jejich dříve světové jazyky jsou už jen „národní“. V tom mají malé národy určitý náskok,

¹⁹ Tuto prostou skutečnost nebezpečně zastírá domnělý protipříklad Švýcarska, výjimečně země neutrality, politicky téměř inertní. Jenže i Švýcarsko je dnes konfederací nejen (jazykově homogenních) kantonů, ale zejména jazykových oblastí s německými, francouzskými a italskými novinami a televizemi a s velmi odlišným politickým vývojem. Výsledky významných referend to dobře ukazují.

zejména pokud si už mohly vyzkoušet, že si svoji totožnost udrží. A obavy o osud své politiky mají kvůli hispánským přistěhovalcům dokonce i v USA: jazykový *melting pot* přestává fungovat a všechny státy na jihozápadě USA si už odhlasovaly, že úředním jazykem je u nich jen angličtina.

To mohl Rádl před 80 lety sotva tušit. Problém, který ho zaměstnával, ale zůstává. I když jsem se pokusil ukázat, jak bylo v logice věci, násilné vysídlení Němců to nemůže ospravedlnit. Z českého hlediska hlavně proto, že nám dovolilo žít půl století v iluzi zajištěné a oddělené národní existence, malé, ale naší. Mnoho zkušeností, dobrých i špatných, z Rádlovy doby bychom dnes mohli velmi dobře využít – jak v dialogu s Němci, tak hlavně v evropské integraci. Ale jen pod tou podmínkou, že přestaneme přehlížet a bagatelizovat „jazykový problém“, politický problém jazykových bariér. Pokud se je lidé snaží překonávat, nemusí to být jen „mechanické překážky“, ale snad i přednost. Malé národy dřív a lépe chápou, že vedle nich žijí i jiní, nějací „Němci“, kterým našinci nerozumějí. A možná snadněji také pochopí, že to je naše chyba: musíme se, jak říkal Masaryk, prostě jen více učit.

Rádlův koncept národa

Jan Sokol

In einer Streitschrift aus dem Jahre 1927 unterscheidet Rádl zwei Auffassungen der Nation: eine „westliche“ und bürgerliche einerseits, und eine „östliche“, organische und romantische, die er mit dem Namen Herders verknüpft. Mit besonderer Weitsicht hat er begriffen, dass nationale Spannungen den wohl gravierendsten Problem der damaligen Tschechoslowakei darstellen. Deshalb kritisiert er scharf den tschechischen Nationalismus, einschliesslich seiner vermeintlichen historischen Wurzel. Diese Polemik führt ihn aber zu einer falschen Einschätzung der Rolle der Sprache. Nicht als etwas heiliges, wie manche Romantiker dachten, sondern schlicht als das Vehikulum gesellschaftlicher Kommunikation ist die Sprache gerade für eine demokratische Politik und Staatsverwaltung von zentraler Bedeutung. In dem Beitrag wird die geschichtliche Entwicklung der politischen Bedeutsamkeit der Sprache in Europa geschildert, mit besonderer Aufmerksamkeit für den Fall Böhmen und für die tschechische Wiedergeburtbewegung. Es war die gesellschaftliche Modernisierung, Urbanisierung und Demokratisierung, die den Sprachkonflikt in diesem Lande im 19. und 20. Jahrhundert ständig verschärft hat, bis zur Okkupation und Vertreibung der Deutschböhen nach 1945. Sprachbarrieren wurden aber auch anderswo zum politischen Problem. Können sie auch zum Vorteil werden? Schliesslich wird auch die Bedeutung der Vielfalt europäischer Sprachen für die europäische Integration kritisch bewertet.